

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica 14(2020)

ISSN 2084-5456

DOI 10.24917/20845456.14.8

Agnieszka Gil

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska

Bronisław Górz

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska

Agnieszka Kwiatek-Softys

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska

Typologia demograficzna gmin województwa małopolskiego w latach 1986–2016

Streszczenie

Województwo małopolskie z uwagi na duże zróżnicowanie procesów społeczno-gospodarczych może być dobrym przykładem zachodzących w całym kraju przemian. Zaobserwowano w nim zarówno gminy depopulacyjne, stagnujące, jak i jednostki stale zwiększające liczbę mieszkańców. Odmienne zachowania demograficzne obserwowane są naturalnie na obszarach wiejskich i w miastach, które w większym zakresie powielają ogólnie zachodzące tendencje.

Celem opracowania było przeprowadzenie typologii wszystkich gmin w województwie małopolskim w zakresie składników przyrostu rzeczywistego ludności. Wybrana przez autorów metoda J.W. Webba (1963) pozwala w sposób syntetyczny przedstawić bilans ruchu naturalnego i wędrownego ludności oraz określić typ zachodzących w jednostce zmian. Analizę przeprowadzono dla danych z okresu 1986–2016, w oparciu o 8 podstawowych typów wydzielonych przez J.W. Webba (A–H).

Demographic typology of communes in Małopolskie voivodship in 1986–2016

Abstract

Małopolska makes a good example of changes observed in the country due to the large differentiation of socio-economic processes. Depopulation types of communes as well as permanently growing ones can be observed there. Different demographic trends can be noticed in rural and urban areas. Cities seem to copy the general trends more often. The aim of the paper is to give the typology of all communes of the Małopolska province in terms of population growth. Chosen method by J.W. Webb (1963) allows for synthetic analyze of both natural and migration growth and for typology of communes. The analyze was given for 1986–2016 based on eight types of Webb typology.

Słowa kluczowe: demografia, gminy, ludność, miasto, obszar wiejski, typologia

Keywords: demography, commune, population, city, rural area, typology

Otrzymano: 22.02.2020

Received: 22.02.2020

Zaakceptowano: 18.06.2020

Accepted: 18.06.2020

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Gil, A., Górz, B., Kwiatek-Sołtys, A., (2020). Typologia demograficzna gmin województwa małopolskiego w latach 1986–2016. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 14, 118–131, doi: 10.24917/20845456.14.8

Wprowadzenie

Województwo małopolskie jest bardzo interesującym przykładem regionu, w którym w dokonujących się procesach ludnościowych prześledzić można zmieniającą się rolę różnych czynników (przyrodniczych, historycznych, kulturowych, gospodarczych i innych). Szczególnie ciekawym problemem jest dla tych procesów okres po II wojnie światowej. Cechował się on występowaniem bardzo zróżnicowanych w czasie zjawisk o zmiennej skali wzrostu zaludnienia miast i wsi, pozostających w widocznej korelacji nie tylko z prawidłowościami kształtującymi naturalny rozwój ludności (urodzenia, zgony, przyrost naturalny), lecz także z czynnikami warunkującymi życie mieszkańców. Zmiany te w istotnym stopniu wpływały na wielkość migracji mieszkańców i ostateczny bilans przemieszczeń ludności (Długosz, 2000; Kurek, 2008). Przy analizie procesów demograficznych województwa małopolskiego trzeba przede wszystkim podkreślić, że region ten, pozostając formalnie słabo zurbanizowaną częścią naszego kraju, cechował się w okresie powojennym wysoką dynamiką zaludnienia, o której w dużym stopniu decydował przyrost zaludnienia na obszarach wiejskich (Uliszak, 2013).

W latach 1950–2016 liczba mieszkańców regionu wzrosła z 2 011 tys. do ponad 3 382 tys., tzn. o 68% (w Polsce o 46%), przy czym zaludnienie miast powiększyło się w tym czasie o 883 tys. (o 117%), a wsi o blisko 500 tys. (o 39%). W Polsce natomiast liczba mieszkańców wsi nie uległa w tym czasie istotniejszym zmianom. Te porównania pokazują, że na obecnym obszarze woj. małopolskiego procesy demograficzne miały wyraźnie inny kierunek niż w pozostałej części Polski, gdyż były w dużym stopniu kształtowane przez migracje, ze sporą nadwyżką napływu nad odpływem (Gawryszewski, 2007; Rosner, 2012). Dodatkowo saldo migracji za cały okres powojenny szacować można w województwie na ok. 300 tys. W pierwszych dziesięcioleciach powojennych zarówno napływ wewnętrzny, jak i spoza regionu skierowany był głównie do miast (przede wszystkim do Krakowa), które w okresie 1950–1988 bardzo gwałtownie zwiększały liczbę mieszkańców, bo o ponad 673 tys. (tj. o blisko 90%). Natomiast później, kiedy tempo zaludnienia całego regionu osłabło, miasta woj. małopolskiego przyjmowały znacznie mniej migrantów, a od roku 2002 zaczęły się nieznacznie kurczyć pod względem liczby mieszkańców (Sołtys-Kwiatek, 2017). Region ma jednak nadal dosyć wysoką dynamikę zaludnienia i stale zwiększa liczbę mieszkańców, także dzięki korzystnemu bilansowi migracji. Obszarami docelowego napływu są przede wszystkim tutejsze wsie. Jednak nie na całej

przestrzeni wiejskiej województwa obserwuje się tego typu procesy, podobnie jak nie we wszystkich miastach regionu notuje się regres zaludnienia. W tej sytuacji interesującym problemem badawczym jest poszukiwanie odpowiedzi na kilka ważnych pytań:

- 1) Jak głębokie zmiany w dynamice zaludnienia, które wystąpiły w ostatnich latach w Polsce, odzwierciedliły się w procesach ludnościowych różnych grup miast i wsi regionu małopolskiego?
- 2) W jakim stopniu na te zmiany wpływał spadek przyrostu naturalnego, a w jakim kształtowane one były przez procesy migracyjne?
- 3) Które czynniki wpływają obecnie najbardziej na zróżnicowanie przestrzenne dynamiki liczby ludności miast i gmin badanego województwa w ostatnich kilkunastu latach?

Niniejsza praca oparta została głównie na danych pochodzących z powojennych spisów powszechnych ludności oraz na materiałach z bieżących rejestrów ludności udostępnianych przez GUS. Dla ukazania zarówno dynamiki, jak i zmian w rzeczywistym przyroście ludności poszczególnych miast i gmin badanego województwa, uwzględniających dwie składowe – poziom przyrostu naturalnego i saldo migracji, zastosowano znaną metodę J.W. Webba (1963). Pozwala ona ocenić nie tylko sytuację ludnościową danej jednostki w określonym przekroju czasowym, ale przedstawić ją także w układzie dynamicznym, ukazującym zmienną rolę wspomnianych składowych przyrostu rzeczywistego w procesach ludnościowych zachodzących w określonych przedziałach czasowych. W niniejszej pracy nawiązano do opracowania Z. Długosza (2000) zawierającego typologię zmian w zaludnieniu woj. małopolskiego (wg J.W. Webba, 1963) wykonaną dla dwóch przekrojów czasowych, tj. dla lat 1886–1988 i 1996–1998. Typologia autorów dotyczy nowszego okresu i pokazuje sytuację ludnościową miast i gmin woj. małopolskiego w dwóch kolejnych przekrojach, a mianowicie dla lat 2002–2004 oraz 2014–2016.

Tendencje demograficzne w województwie małopolskim po II wojnie światowej

Jak już wcześniej wspomniano cechą szczególną woj. małopolskiego jest ogólnie niski udział ludności zamieszkującej miasta. Jest ona ponadto skoncentrowana głównie w aglomeracji krakowskiej, wskutek czego znaczne części regionu w niewielkim stopniu uczestniczyły dawniej i uczestniczą też obecnie w przemianach przestrzeni wiejskiej, generowanej przez ośrodki miejskie. W tej sytuacji zastanawiać może bardzo szybki rozwój demograficzny regionu, nie mającego silniejszego związku z urbanizacją, która dynamizowała wzrost zaludnienia wielu innych regionów naszego kraju (Gawryszewski, 2007; Potrykowska, 2007). Porównanie danych z lat powojennych pokazuje, że w okresie 1950–2016 liczba mieszkańców regionu powiększyła się o ponad 1 370 tys., z czego na miasta przypadło nieco ponad 64% wzrostu. Wprawdzie ta dynamika miast zwiększyła poziom urbanizacji regionu z bardzo niskiego, wynoszącego zaledwie 20% w roku 1950 do ponad 48% obecnie, ale jest on nadal niższy od istniejącego w kraju. Można więc mówić o sporej odmienności procesów ludnościowych woj. małopolskiego w porównaniu z resztą Polski, choć nie była ona wyjątkowa, albowiem w kilku innych regionach (przede

wszystkim w woj. wielkopolskim, śląskim, pomorskim i podkarpackim) miały miejsce podobne zjawiska, kiedy znaczący przyrost liczby ludności zanotowano nie tylko w miastach, ale także na wsiach. Taki rozkład przyrostu można łączyć z wieloma czynnikami, ale ważny zwłaszcza dla współczesnych zmian w rozmieszczeniu ludności wydaje się zanik znaczących różnic w warunkach życia między miastami i obszarami wiejskimi (Długosz, Kurek, 2009). Niemniej wśród regionów Polski, które po II wojnie światowej, a w szczególności po roku 1989 zwiększyły liczbę mieszkańców wsi, miejsce woj. małopolskiego jest bardzo znaczące. Jeśli bowiem łączny wzrost tej ludności w takich woj., jak dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, lubuskie, mazowieckie, pomorskie, podkarpackie, śląskie i wielkopolskie wyniósł po wojnie do 2011 roku 2061 tys. to udział woj. małopolskiego w tym wzroście przekroczył 21% i był najwyższy. Obejmował on bowiem w sumie blisko 490 tys. ludności, co oczywiście miało ogromny wpływ na przekształcenia przestrzeni wiejskiej województwa, tak w wymiarze społecznym, jak i gospodarczym. Wystarczy przytoczyć dane o wzroście liczby domów na wsiach tego regionu z lat 1950–2011, która powiększyła się z 247 do 438 tys., by mieć świadomość dokonujących się dużych zmian przestrzennych i postępującego zagęszczenia miejsc zamieszkania ludności.

Tab. 1. Dynamika ludności w woj. małopolskim w latach 1950–2016

Rok	Liczba ludności [tys.]			Dynamika zaludnienia rok 1950=100			Ludność miejska [%]
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś	
1950	2 011,6	754,4	1 257,2	100,0	100,0	100,0	37,5
1960	2 343,8	1 024,2	1 319,6	116,5	135,8	105,0	43,7
1970	2 624,2	1 244,6	1 379,6	130,5	165,0	109,7	47,4
1978	2 826,0	1 427,7	1 398,3	140,5	189,3	111,2	50,5
1988	3 087,6	1 614,2	1 473,4	153,5	214,0	117,2	52,3
2002	3 232,4	1 657,9	1 574,5	160,7	219,8	125,2	51,3
2011	3 337,5	1 644,3	1 693,2	165,9	218,0	134,7	49,3
2016	3 382,3	1 637,4	1 744,9	168,1	217,0	138,8	48,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie Spisów Powszechnych i BDL GUS

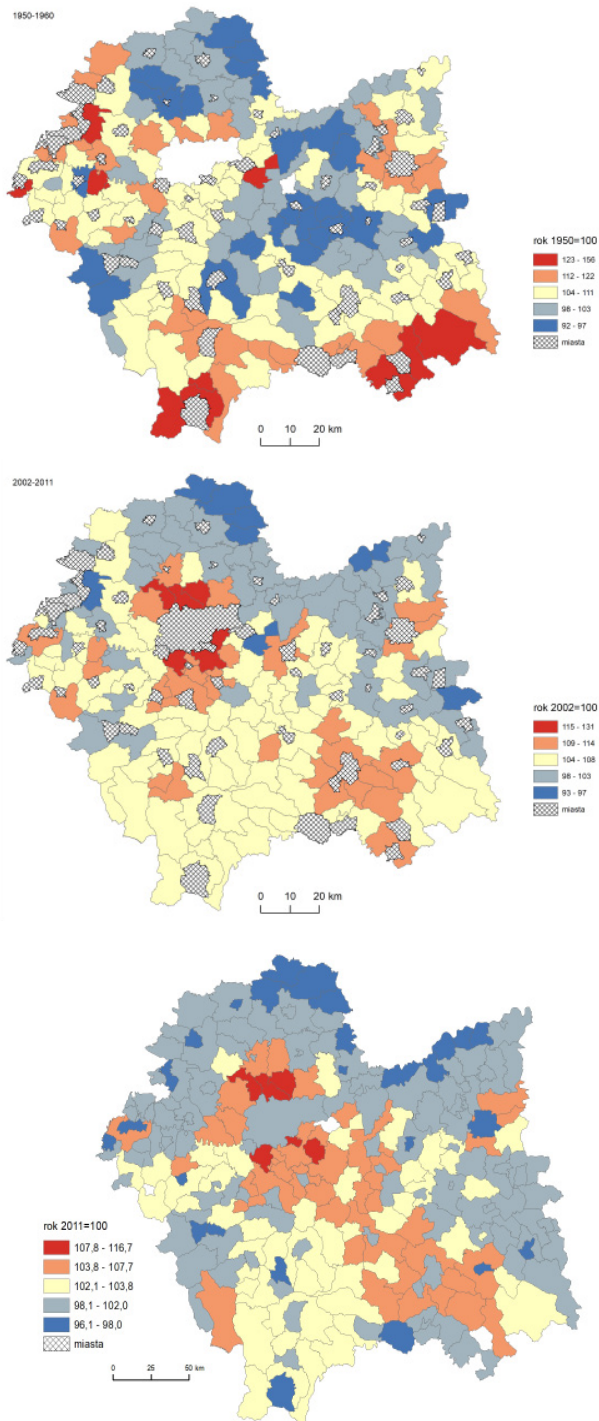
We wszystkich regionach naszego kraju, w których zanotowano po II wojnie światowej duży wzrost liczby mieszkańców wsi, największe przyrosty wystąpiły w ostatnich 25 latach, w czasie których w ogóle osłabło wyludnianie polskich wsi (Flaga, 2008). W woj. małopolskim, w okresie 1988–2016, liczba osób zamieszkujących jego obszary wiejskie powiększyła się o blisko 272 tys. osób, co stanowiło 55,6% całego powojennego przyrostu obejmującego lata 1950–2016. Interesującym problemem jest rozkład przestrzenny tego przyrostu i jego czasowa dynamika. Jak się okazuje to na początku okresu powojennego (lata 1950–1960) zanotowano w całym regionie, znaczny wzrost liczby mieszkańców (tab. 1). Największe jego rozmiary odnotowano w miastach, a na terenach wiejskich wzrost nie był duży, ale występował powszechnie, gdyż objął ponad 2/3 wszystkich gmin wiejskich i wiejsko-miejskich.

Miał on miejsce głównie w strefie Krakowa, a następnie w Karpatach (Soja, 2008), potem w części zachodniej regionu, na pograniczu z woj. śląskim oraz w pasie gmin sąsiadujących z woj. podkarpackim (ryc. 1). Natomiast regres liczby ludności wystąpił wtedy tylko miastach oraz w 54 gminach wiejskich (32% ogółu), a najwyraźniej widoczny był on w północnej, rolniczej części województwa (powiaty miechowski i proszowicki) oraz na Pogórzu Karpackim w granicach powiatów: myślenickiego, limanowskiego, bocheńskiego i brzeskiego. Na ten rozkład przestrzenny zmian w zaludnieniu oddziaływały najbardziej charakterystyczne dla lat 50. XX w. procesy industrializacyjne i masowe migracje ludności ze wsi do miast. Objęły one wtedy ponad 200 tys. osób, które opuściły małopolskie wsie i przeniosły się do miast. Ludność emigrowała z różnych miejsc regionu, ale duża ich część pochodziła z niedaleko położonych od Krakowa terenów rolniczych pow. miechowskiego i proszowickiego, pozbawionego bitych dróg, którymi można było dojechać do pracy przy budowie zakładu przemysłowego i miasta Nowa Huta (Prochownik, 1965). Tereny te są od tamtego okresu objęte silną depopulacją, która trwa nadal we współczesnych czasach.

Trzeba równocześnie podkreślić, że w latach 50. XX w. utrwaliły się jako wzrostowe dwa typy obszarów – jeden zwany dzisiaj Krakowskim Obszarem Metropolitalnym i drugi górski, obejmujący atrakcyjne dla turystyki tereny Karpat i Pogórza. Te dwa obszary pozostawały przez cały powojenny okres dynamicznymi w rozwoju demograficznym rejonami województwa (Soja, 2008). Są nimi także w ostatnich latach, chociaż po roku 1988 przestrzeń obszarów wzrostu zaludnienia w analizowanym województwie znacznie się poszerzyła (ryc. 1). W tym wzroście w równym stopniu uczestniczą miasta i wsie (tab. 1). Region, jako całość, ma relatywnie dobrą sytuację demograficzną, chociaż struktury populacji tu mieszkającej nie można określić jako korzystnej dla przyszłościowego potencjału kapitału ludzkiego. Jego zasoby mają ścisły związek z niskim przyrostem naturalnym, widocznym szczególnie w miastach regionu i emigracją zagraniczną.

Współczesna dynamika ludności woj. małopolskiego w świetle klasyfikacji J.W. Webba (1963)

Już od końca lat 90. XX w. sytuację demograficzną na większości obszarów Polski kształtuje głównie przyrost naturalny, o zróżnicowanej skali, nierzadko ujemny, współwystępujący często z ujemnym bilansem migracyjnym (Bański, 2008). Jednak w przypadku woj. małopolskiego obydwie składowe przyrostu rzeczywistego ludności (zarówno przyrost naturalny, jak i bilans migracyjny) mają wartości dodatnie, choć sytuacja w układzie przestrzennym, a także w przekroju miasto-wieś, układa się różnie w zależności od lokalnych czynników kształtujących sam przyrost naturalny i procesy migracyjne ludności. Jak wykazały badania L. Długosza (2000) pod koniec okresu socjalistycznego typy rozwojowe miast i gmin były w tym województwie stosunkowo słabo zróżnicowane, gdyż można było dla lat 1986–1988 wyróżnić 5 ich grup, na 8 teoretycznie możliwych. W dodatku były to głównie (78 % ogółu) typy rozwojowe (A, B, C), wśród których aż 125 jednostek, czyli prawie 61% wszystkich (spośród 49 miast i 156 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich) reprezentowało jeden typ – A (ryc. 2), w którym o przyroście rzeczywistym ludności decydował wysoki dodatni przyrost naturalny, rekompensujący ujemne saldo migracji.

Ryc. 1. Wzrost lub regres liczby ludności w miastach i gminach woj. małopolskiego 1950–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie Spisów Powszechnych i BDL GUS

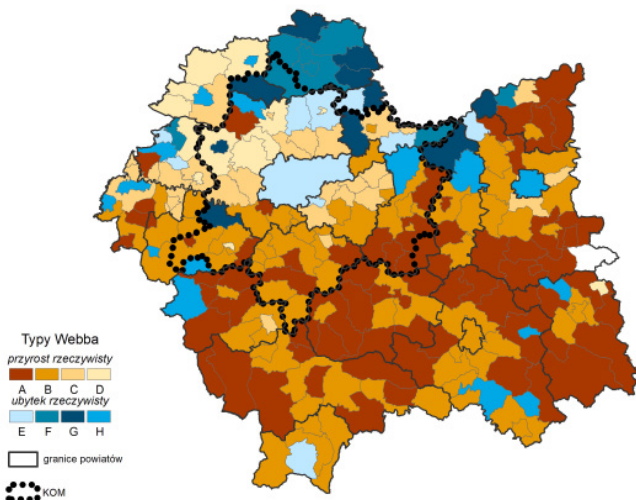
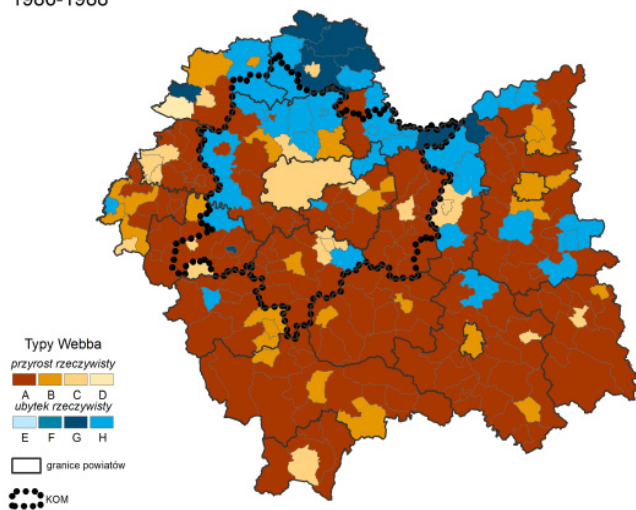
Opisany obraz przyrostu rzeczywistego z końca okresu socjalistycznego zaczął się wyraźnie zmieniać już w połowie lat 90. Doszło do tego głównie w wyniku sporego spadku przyrostu naturalnego. Niemniej liczebność miast i gmin rozwojowych, (typ A, B, C i D) była w latach 2014–2016 nadal dominująca i mniejsza tylko o 17% w stosunku do okresu 1995–1997 (ryc. 2). Stało się to dzięki korzystnym zmianom w bilansie migracyjnym wielu gmin wiejskich. Te tendencje rozwoju demograficznego regionu dobrze odzwierciedlają zmiany typów przyrostu rzeczywistego, widoczne przede wszystkim w znacznym spadku liczby jednostek, które pod koniec lat 80. miały ujemne saldo migracji, ale zwiększały liczbę ludności dzięki znacznemu przyrostowi naturalnemu. Chodzi przede wszystkim o wspomniany wcześniej typ A, który już w połowie lat 90. skurczył się blisko o połowę, a należące do niego miasta i gminy zwiększały w późniejszym okresie liczbę mieszkańców dzięki dodatniemu bilansowi migracyjnemu (należą obecnie głównie do typów B, C i D). Te zmiany miały odmienny przebieg w gminach wiejskich w porównaniu z miastami. O ile na wsi spadek przyrostu naturalnego, który wystąpił od lat 90., nie spowodował ich regresu zaludnienia, gdyż został zrekomensowany przyrostem migracyjnym, to w miastach analizowanego województwa regres w liczbie mieszkańców dotyczył w ostatnim okresie większości jednostek.

W latach 2014–2016 ponad 72% ich ogółu znajdowała się w regresywnych typach przyrostu rzeczywistego (typy E, F, G, H), gdy pod koniec lat 80. było to niecałe 12%. Obecnie jednostki o regresywnym typie przyrostu rzeczywistego składają się w woj. małopolskim głównie z miast (stanowią ponad 72% ogółu), przy czym już od dawna spadek liczby mieszkańców jest w miastach powodowany w większym stopniu ujemnym saldem migracji, niż ujemnym przyrostem naturalnym (ryc. 3).

Należy zauważyć, że rozkład zarówno typów rozwojowych miast i gmin, jak i regresywnych jest w przestrzeni woj. małopolskiego w znacznym stopniu już utrwalony. Od dawna bowiem, niezależnie od przyczyn wzrostu lub regresu (przyrost naturalny lub saldo migracji), istnieje na północy regionu spore skupienie jednostek depopulacyjnych, w których w latach 1986–1988 o regresie liczby mieszkańców decydowało głównie ujemne saldo migracji, zaś obecnie najczęściej wpływają na tę sytuację oba elementy, a więc zarówno migracje, jak i przyrost naturalny. W przypadku miast i gmin rozwojowych ta cecha trwałości układu przestrzennego jest najbardziej widoczna w strefie Pogórza Karpackiego i Karpat. Tutaj na przestrzeni lata od 1986–1988 do 2014–2016 zachowało się najwięcej jednostek o tych samych typach zmian, w tym także najbardziej charakterystyczny dla okresu socjalistycznego typ A, w którym o wzroście zaludnienia decydował wysoki przyrost naturalny, przewyższający ujemne saldo migracji.

Jeszcze pod koniec lat 80. XX w., wśród 51 miast województwa małopolskiego zdecydowana większość (88%) reprezentowała, w świetle typologii J.W. Webba (1963), typ progresywny (od A do D), w tym aż 23 ośrodki, szczególnie większe zaliczyć można było do typu B i C, a zatem takich, dla których zarówno współczynnik salda migracji, jak i przyrostu naturalnego wykazywały wartości dodatnie. W grupie tej znalazły się wówczas wszystkie miasta duże (Kraków i Tarnów) oraz większość średniej wielkości (np. Nowy Targ, Gorlice, Olkusz, Chrzanów), a ponadto także wiele małych, dla których ważnym czynnikiem ich rozwoju był w ówczesnym okresie przemysł. W tym czasie do typów depopulacyjnych zaliczono jedynie sześć

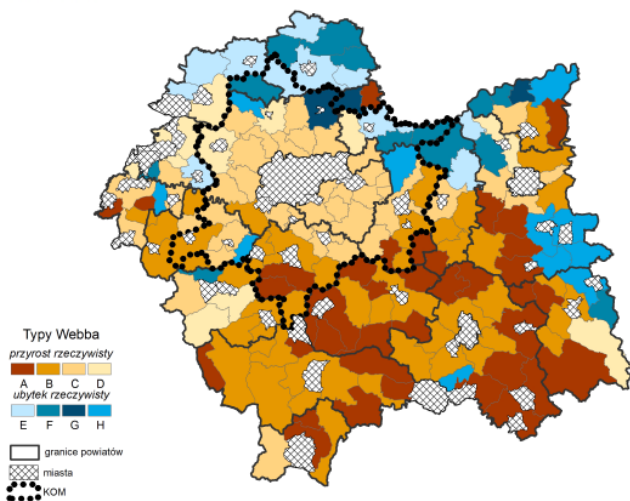
1986-1988

Ryc. 2. Typologia wg J.W. Webba (1963) dla woj. małopolskiego w latach 1986–1988 i 1995–1997

Źródło: opracowanie własne

2014-2016

Ryc. 3. Typologia wg J.W. Webba (1963) dla woj. małopolskiego w latach 2014–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

miast małych, spełniających rolę ośrodków obsługi rolniczego zaplecza (np. Proszowice i Słomniki oraz Ryglice), ale także przykładowo Wieliczka, charakteryzująca się odpływem mieszkańców do wielkomiejskiego Krakowa.

Opisana sytuacja uległa całkowitej zmianie w latach 90., bowiem tylko niespełna 30% miast regionu reprezentuje obecnie typ progresywny. Są to, obok wyraźnie rosnącego Krakowa, który stał się drugim co do wielkości miastem w kraju, także małe miasta pozostające w jego strefie oddziaływania. Chodzi głównie o Niepołomice i Wieliczkę, w których liczba mieszkańców powiększa się w skali, którą nie tylko w przypadku Małopolski, ale i kraju uznać za należy za bardzo wysoką. Niewątpliwie znaczenie mają tutaj zachodzące procesy suburbanizacji. Wieliczka w ostatnim okresie przekroczyła próg 20 tys. mieszkańców, stając się miastem średniej wielkości. Z kolei Niepołomice należą do „czołówki” najlepiej rozwijających się małych miast w Polsce.

Zmiany te spowodowały, że zdecydowana większość miast reprezentuje teraz regresywny typ według typologii J.W. Webba (1963). Są wśród nich ośrodki różnej wielkości, jak i o zróżnicowanych funkcjach – zarówno miasta przemysłowe (np. Trzebinia, Brzeszcze, Chełmek, Oświęcim, Chrzanów czy Wolbrom), jak i uzdrowskowe (np. Krynica-Zdrój i Rabka-Zdrój). We wspomnianych ośrodkach wartości zarówno współczynnika przyrostu naturalnego, jak i saldo migracji są ujemne. Niepokojącą sytuację zaobserwowano ponadto w kilku małych ośrodkach miejskich, które w latach 90. lub później odzyskały utracone niegdyś prawa miejskie (Nowy Wiśnicz w 1994 r., Ciężkowice w 1998 i Ryglice w 2001 r.). Zmiana statusu miejscowości nie stała się w tych ośrodkach czynnikiem aktywizującym, a zatem pytanie o jej potrzebę wydaje się uzasadnione.

Trzeba jednak zwrócić uwagę, iż miast, szczególnie małych, nie powinno się dzisiaj rozpatrywać rozdzielnie od ich własnego mikroregionu/gminy. Ich obecność,

jako istotnych ośrodków usługowych dla wiejskiego otoczenia jest bowiem ważnym argumentem przy podejmowaniu decyzji o osiedlaniu się na terenie konkretnej gminy. Niemniej obserwacje dotyczące ostatnich lat pokazują, że negatywne tendencje w zakresie przyrostu rzeczywistego ludności miast będą się nasilały, a w sytuacji postępującego starzenia się społeczeństwa będą prowadziły do procesów ich trwałego kurczenia się.

Niektóre uwarunkowania typów zmian w liczbie ludności miast i wsi w województwie małopolskim

Analizowane w tej pracy lata to ważny dla Polski okres, cechujący się głęboką zmianą modelu procesów społecznych, związanych z tzw. drugim przejściem demograficznym. Jak wiadomo już pod koniec okresu socjalistycznego ujawnił się w Polsce wyraźnie wpływ tego przejścia w postaci regresu przyrostu naturalnego, związanego przede wszystkim ze spadającą liczbą urodzeń (Flaga, 2008). Obniżyła się ona bowiem w naszym kraju w pierwszych latach nowego tysiąclecia o połowę w stosunku do maksymalnych wartości okresy powojennego (z ponad 700 tys. do poniżej 375 tys.). Skutki wspomnianego przejścia były jednak bardzo różne w poszczególnych częściach kraju i omawianego w tej pracy regionu. Nie wszędzie bowiem odnotowano tak głęboki spadek urodzeń. W analizowanym tutaj woj. małopolskim, jak na to wskazała poprzednio analiza typów rozwojowych miast i gmin, obecna jest nadal spora grupa jednostek rozwojowych typu A (łącznie 37, tj. prawie 17% wszystkich), a także B (55, tj. 25% ogółu) oraz C (46 miast i gmin – 20,8%), w których przyrost rzeczywisty jest wyłącznie (typ A), a następnie przede wszystkim (typ B) lub w pewnym stopniu (typ C), rezultatem przyrostu naturalnego. W tej sytuacji bardzo interesującym problemem badawczym jest wskazanie głównych uwarunkowań występowania analizowanych typów miast i gmin, zarówno rozwojowych, jak i regresywnych.

Podejmując ten problem trzeba przede wszystkim zwrócić uwagę na podłoże kulturowe procesów społecznych w regionie małopolskim, na trwałość tradycyjnych zachowań prokreacyjnych mieszkańców wynikających z postaw światopoglądowych i ich przywiązanie do wartości, których nosicielem była tu zawsze wielodzietna rodzina. Typ A zmian w przyroście rzeczywistym ludności miast i gmin (ryc. 2, 3) istnieje od dawna na prawie tych samych obszarach i w latach 2014–2016 był obecny na pograniczach kilku powiatów (limanowskiego, nowosądeckiego, bocheńskiego, tarnowskiego i gorlickiego oraz nowotarskiego i limanowskiego), o peryferyjnym położeniu, w strefach „ekonomicznej biedy”, gdzie sporo rodzin korzysta ze wsparcia lokalnych ośrodków pomocy społecznej. Ten typ jednostek jest nieobecny w strefach okołomiejskich Krakowa, Tarnowa i Nowego Sącza, które w zdecydowanej większości są teraz obszarami znacznego napływu ludności (występuje tu sporo jednostek typu C). Dużą rolę napływu w przyroście rzeczywistym ludności notuje się też w gminach wiejskich położonych w Karpatach, w ich częściach charakteryzujących się wysoką atrakcyjnością dla wypoczynku, rekreacji i lecznictwa sanatoryjnego, cechujących się też od dawna dodatnim przyrostem naturalnym (Łąpsze Niżne, Piwniczna, Łącko, Kamienica). Gminy wiejskie, z przewagą typów A i B, występują powszechnie we wschodniej i południowo-wschodniej

części woj. małopolskiego. Natomiast na zachodzie regionu, w tym także graniczącym z woj. śląskim, dużo jest gmin wiejskich typu C, w których wzrost zaludnienia jest kształtowany głównie przez dodatni przyrost migracyjny. Znajdujące się tutaj jednostki pozostają w zasięgu oddziaływania Krakowa oraz Górnego Śląska, z czym wiąże się charakter ich gospodarki (strefa warzywna Krakowa, praca na Górnym Śląsku, znaczny rozwój pozarolniczej działalności wśród mieszkańców). Cechują się więc sporą atrakcyjnością osadniczą. Takich cech nie posiada większość gmin należących do typów regresywnych, obecnych niezmiennie od ponad 50 lat przede wszystkim na północy regionu, w granicach powiatów: miechowskiego, proszowickiego, Dąbrowa Tarnowska i Tarnów. Są to obszary o monofunkcyjnej gospodarce rolniczej, ale trudno tą sytuacją wyjaśnić ich przeważnie głęboką depopulację. Mieszkańcy gospodarują tu na bardzo urodzajnych glebach, niemniej warunki ich działalności są trudne, nie pozwalające gospodarować wydajnie. Chodzi o rozdrobnienie gospodarstw i powszechnie obecną szachownicę gruntów. Innym problemem są skutki trwającej tu od wojny emigracji mieszkańców, która zdeformowała struktury ludności i wpłynęła negatywnie tak na przyrost naturalny, jak i jakość kapitału ludzkiego. Spośród 34 gmin wiejskich o regresywnym typie zmian w liczbie ludności, obecnych w woj. małopolskim w latach 2014–2016 – aż 20 (prawie 59% wszystkich) znajdowało się w tej strefie rolniczej. Gminy te należały do różnych typów, z przewagą tych, w których regres generowany jest w dużym stopniu przez ujemne saldo migracji (duży udział gmin typu H).

O ile dwa procesy ludnościowe, tj. przyrost naturalny i saldo migracji, występujące na obszarach wiejskich woj. małopolskiego powodują, że jego zaludnienie zwiększa się stale, to większość tutejszych miast znajduje się w regresie.

Podsumowanie

Województwo małopolskie należy do tych regionów Polski, które nieprzerwanie od dawna zwiększają liczbę mieszkańców, w skali znacznie przekraczającej wskaźniki wzrostu krajowego. O ile do końca lat 80. minionego stulecia wzrost ten był związany głównie z procesami urbanizacji regionu i wzrostem liczby mieszkańców miast, to od tego okresu coraz większy udział w tym w powiększaniu liczby mieszkańców ma dodatnie saldo migracji, związane ze sporym napływem ludności na obszary wiejskie województwa. Nadal jednak, jak to dobrze pokazuje przeprowadzona w pracy typologia dynamiczna miast i gmin, oparta na założeniach J.W. Webba (1963), istotnym składnikiem dynamiki liczby ludności jest w regionie przyrost naturalny. Współczesne kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wzmacniają procesy wzrostu zaludnienia przede wszystkim w dwóch typach obszarów wyraźnie wykształconych pod względem funkcjonalnym, a mianowicie Krakowski obszar Metropolitalny i tereny górskie z rozwiniętą turystyką. Dodatkowo w tych obszarach sieć osadnicza oparta jest o duże wsie, liczące nierzadko po kilka tysięcy mieszkańców, które są już teraz dobrze wyposażone w podstawowe usługi i bogatą infrastrukturę służącą ludziom i biznesowi. Utrwalonym w przestrzeni regionu są też zespoły gmin wiejskich i małych miast, położone głównie na północy województwa, o trwającej od zakończenia wojny depopulacji. Ich zasoby ludzkie niszczy emigracja, którą trzeba tu ograniczyć

wprowadzając reformy gospodarcze w rolnictwie, będącym często jedyną funkcją społeczno-ekonomiczną.

Obserwacja procesów demograficznych, tak w skali makro, jak i w odniesieniu do małych jednostek przestrzennych, jest zadaniem niezmiernie ważnym, albowiem o przyszłości regionu, a także poszczególnych miast i gmin zdecydują zasoby kapitału ludzkiego, postrzegane w kategoriach ilościowo-jakościowych. Zasoby te, jak pokazują to procesy obserwowane w ostatnich latach, zaczynają być także na wielu obszarach woj. małopolskiego dużym problemem. Przybywa osób starych, a aktualny udział ludności poprodukcyjnej wynosi średnio w regionie 19,5%, zaś na wspomnianych obszarach depopulacyjnych 23,1%. Przyszłość województwa mimo, że cechuje się ono dodatnim przyrostem naturalnym i dodatnim saldem migracji, nie rysuje się dobrze, bo w strukturze mieszkańców spada udział osób młodych. Grupa osób w wieku przedprodukcyjnym stanowi obecnie 18,9% ogółu mieszkańców, gdy w roku 2002 jej udział wynosił 23,8%.

Literatura / References

- Bański, J. (2008). Wiejskie obszary problemów demograficznych. W: *Wybrane zagadnienia systemów informacji przestrzennej i obszarów problemowych rolnictwa w Polsce*, Studia i Raporty IUNG-PIB, 12, Program wieloletni 2005–2010. Puławy: IUNG.
- Długosz, Z. (2001). Próba dynamicznej typologii ruchu ludności w świetle klasyfikacji Webba na przykładzie województwa małopolskiego. W: B. Kortus (red.), *Człowiek i przestrzeń*. Kraków: IGiGP UJ, 61–70.
- Długosz, Z., Kurek, S. (2009). Stan, przemiany i perspektywy starzenia się ludności na obszarze Karpat Polskich. W: Z. Górka, A. Zborowski (red.), *Człowiek i rolnictwo*. Kraków: IGiGP UJ, 161–170.
- Flaga M. (2008). Zmiany zaludnienia na obszarach wiejskich woj. lubelskiego po roku 1989. *Annales UMCS*, Sec. B, 57
- Gawryszewski A. (2007). Zmiany w rozmieszczeniu, ruchu naturalnym, migracjach i strukturze ludności Polski, 1918–2005. *Przegląd Geograficzny*, 79, 3–4.
- Kurek S. (2008). Typologia starzenia procesu starzenia się ludności miast i gmin Polski na tle jego demograficznych uwarunkowań. *Przegląd Geograficzny*, 79, 1.
- Kwiatek-Sołtys A. (2005). Małe miasta woj. małopolskiego na przełomie XX i XXI wieku. *Biuletyn KPZK PAN*, z. 220.
- Kwiatek-Sołtys A. (2017). Własność gruntów, a poziom rozwoju małych miast w Polsce, ujęcie typologiczne. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Pięćek B. (2007). Wiejskie obszary wyludnienia w Polsce. *Wiadomości Statystyczne*, 12.
- Potrykowska A. (2007). Przestrzenne zróżnicowanie sytuacji demograficznej w Polsce. Tendencje i perspektywy. *Przegląd Geograficzny*, 79, 3–4.
- Prochownik A. (1965). Przemiany struktury osadniczo-rolniczej wsi powiatu proszowickiego od połowy XIX wieku do 1960 roku (na wybranych przykładach). *Dokumentacja Geograficzna*, z. 6.
- Rosner A. (2012). Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. Wiejskie obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność wiejską. Warszawa: IRWiR PAN.

- Soja M. (2008). Cykle rozwoju ludności Karpat Polskich w XIX i XX wieku. Kraków: Wyd. Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Uliszak R. (2013). Wizja wsi małopolskiej – rok 2015 – spodziewane scenariusze zmian. W: *Polska wieś w perspektywie długookresowej – ujęcie regionalne*. Studia Obszarów Wiejskich, tom XXXI, Warszawa.
- Webb J.W. (1963). The natural and migrational components of population changes in England and Wales, 1921–1931. *Economic Geography*, 39(2), 130–148.

Notka biograficzna o autorze: Agnieszka Gil, mgr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Geografii Miast i Obszarów Wiejskich. Zainteresowania badawcze autorki dotyczą geografii obszarów wiejskich, rozwoju lokalnego i regionalnego na obszarze Polski.

Biographical note of author: Agnieszka Gil, MSc, Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Geography of Urban and Rural Areas. Her research interests relate to the geography of rural areas, local and regional development in Poland.

e-mail: agnieszka.gil@up.krakow.pl

Notka biograficzna o autorze: Bronisław Górz, prof. dr hab., profesor zwyczajny w Instytucie Nauk Humanistyczno-Społecznych i Turystyki PPWSZ w Nowym Targu, kierunek turystyka i rekreacja. Problematyka badawcza autora dotyczy przemiany na obszarach wiejskich Polski, wielofunkcyjny rozwój małopolskich wsi, rola turystyki w przekształcaniu gospodarki wsi karpacczych, gospodarka i społeczeństwo Podhala, transformacje społeczno-gospodarcze na obszarach wiejskich w krajach Europy Środkowo-Wschodniej po roku 1990.

Biographical note of author: Bronisław Górz, Professor at the Institute of Humanities and Sciences-Social and Tourism PPWSZ in Nowy Targ. Research issues the author refers to changes in the Polish rural areas, multifunctional development of rural areas in Malopolska, the role of tourism in the Carpathian village transformation of the economy, the economy and society Podhale, socio-economic transformations in rural areas in the countries of Central and Eastern Europe after 1990.

e-mail: brogor@tlen.pl

Notka biograficzna o autorze: Agnieszka Kwiatek-Sołtys, dr hab., prof. UP, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Instytut Geografii. Jest profesorem i kierownikiem Katedry Geografii Miast i Obszarów Wiejskich. Geograf społeczno-ekonomiczny, specjalizujący się w geografii osadnictwa i geografii miast, ze szczególnym uwzględnieniem miast małych. Zainteresowania badawcze Agnieszki Kwiatek-Sołtys koncentrują się wokół kilku zagadnień związanych z małymi miastami. Wśród podejmowanej tematyki wymienić należy między innymi badania na temat: miejsca małych miast w sieci osadniczej oraz ich rolę w obszarach metropolitalnych, współczesnych czynników aktywizacji i zmienności funkcjonalnej oraz poziomu rozwoju małych ośrodków miejskich w Polsce. Ważnym nurtem badań są zagadnienia związane z poziomem życia mieszkańców małych miast. Ostatnie badania Agnieszki Kwiatek-Sołtys koncentrują się na procesach przemian zachodzących w użytkowaniu i strukturze własności gruntów miejskich.

Biographical note of author: Agnieszka Kwiatek-Sołtys is a professor at the Pedagogical University of Kraków, Institute of Geography; Head of the Department of Geography of Urban and Rural Areas. Socio-economic geographer, specialized in geography of settlements and urban geography.

In her scientific work she is interested in different aspects of small towns development. Her work concentrates on their place in the urban settlement system and the role in the metropolitan areas, current factors of growth and functions as well as the level of development. An important part of her work deals with the quality of life issues. Recently her work concentrates on the changes of the land-use and land ownership structure of small towns in Poland.

e-mail: agnieszka.kwiatk-soltys@up.krakow.pl